

Clivajele politice în Europa Centrală și de Est

Traducere de Mihai BALTAG
Introducere de Jean-Michel DE WAELE

INSTITUTUL EUROPEAN
2011

Cuprins

Introducere – Clivajele politice în cazul Europei Centrale. O dezbatere actuală (Jean – Michel De WAELE) / 5

Formarea clivajelor în zona partidelor politice în Europa Centrală și Orientală. În căutarea unei metode de comparație (Jean – Michel De WAELE și Antoine ROGER) / 9

1. Identificarea metodelor utilizate: o înțelegere cauzală a istoriei / 11
  2. Definirea unei metode alternative: o perceptie structurală a istoriei /16
  3. Concluzii /24
- Note /25

Clivajele politice în Europa Centrală. Analiză comparativă și deriva conceptelor (Daniel – LOUIS SEILER) / 29

1. Ce este un clivaj politic? /30
  2. Clivajele și sistemele de partide la sfârșitul democrațiilor populare /41
- Note /53

Bruxelles, o nouă Moscovă? Despre emergența clivajului pro-european/anti-european pe scena politică poloneză (Tomasz ZARZCKI) / 57

1. Clivajul tradițional stânga/dreapta în Polonia /57
  2. Opțiunile teoretice ale evoluției scenei politice poloneze ținând seama de schimbările actuale ale situației geopolitice /59
  3. De ce o nouă Moscovă la Bruxelles? /62
- Note /72

Partide politice cehe și clivaje fundamentale: o pertinență regăsită (Michel PEROTTINO) / 75

1. Clivajul dominant: proprietari/muncitori /77
  2. Clivajul religioși/laici /82
  3. Clivajul urban/rural /84
  4. Clivajul centru/periferie reconsiderat /86
- Note /89

Formarea clivajelor și partidelor politice în Letonia după obținerea independenței (Andris RUNCIS) / 95

1. Introducere /95
  2. Formarea clivajelor /96
  3. Dimensiunea independenței clivajului centru/periferic /97
  4. Dimensiunea etnică a clivajului centru/periferie /100
  5. Dimensiunea socio-economică /104
  6. Concluzii /107
- Note /108

Importanța clivajului „comuniști/anticomuniști” în democrațiile postcomuniste. Cazul Lituaniei (Aine RAMONAITÉ) / 111

1. Introducere /111
  2. Clivajul „comuniști/anticomuniști” /112
  3. Clivajul „comuniști/anticomuniști” în Lituania /113
  4. Concluzii /120
- Note /123

Influența Bisericii asupra dezvoltării clivajului politic religios în șapte dintre țările Europei Centrale și Orientale (Alar KILP) / 125

1. Impactul politic al Bisericilor în momentul căderii regimurilor comuniste /126
  2. Modelul clivajului social modificat /127
  3. Structura istorică a pieței religioase /128
  4. Prima constrângere: confesiunea /130
  5. A doua constrângere: puterea religiei în societate /130
  6. Influența Bisericii /132
  7. Concluzii: impactul Bisericii asupra formării clivajelor /136
- Note /138

Participarea politică și clivaje politice în România (Daniel BARBU) / 143

1. Încorporarea: servitute voluntară /145
  2. Mobilizarea: comunismul ca monopol indolent /153
  3. Activarea: de la colectivism la individualismul dependent /158
  4. Politizarea: cultura unanimității /162
- Note /169

Partidele politice în postcomunismul românesc (Cristian PREDA) / 175

1. Dimensiunea juridică /176
2. Partidele înscrise la Tribunal și listele depuse /177
3. Legea partidelor nonpolitice /179

4. Uniunile /181
  5. Volatilitatea ambiciozilor electorale /182
  6. Forța testului electoral /183
  7. Explicațiile sistemului politic românesc /184
  8. Abolirea separărilor /189
  9. Revoluție *versus* tradiție /189
  10. Conflicte și regrupări ideologice și electorale /190
  11. Naționalismul românesc /192
  12. În loc de concluzie /196
- Note /209

Substitutele clivajelor pe durată determinată sau generalizarea unui consens *ex ante* în spațiul partidelor politice românești (Sorina SOARE) / 221

1. Provocarea metodologică a abordării socioistorice a Europei de Est /222
2. Partidele politice românești /227
3. și proiectele politice consensuale în mod automat /245
4. Consensul ca mesaj inevitabil al partidelor /246
5. Note /246

Există clivaje în minoritatea maghiară din România? (Réka HORVÁTH) / 251

1. Teoria rokkiană a clivajelor se aplică comunității maghiare din România? /251
  2. Opoziții în elita politică maghiară între 1990-2003 /253
  3. Trecut / 256
- Note /259

Un clivaj centralizat pe trecutul comunist (Antony TODOROV) / 261

1. Unul sau mai multe trecuturi comuniste / 262
  2. Tipuri de clivaje în jurul comunismului /266
  3. Comunismul și clivajele modernității /269
- Note / 272

Clivaje vechi comuniști/anticomuniști în Bulgaria după 1989. Natură, impact și viitor (Petia GUEORGUIEVA) / 273

1. Întrebări, probleme și ipoteze principale /273
  2. Clivajul foști comuniști/anticomuniști în peisajul politic bulgar /281
  3. Concluzii /285
- Note /286

Lista de autori /291

INTRODUCERE

Clivajele politice în Europa Centrală

O dezbatere actuală

JEAN – MICHEL DE WAELE

Căderea regimurilor comuniste aduce în atenția științelor sociale o serie întreagă de probleme. Trebuie să recunoaștem că după aproape două decenii de la acest eveniment major pentru istoria mondială, întrebările, îndoielile, vidurile conceptuale rămân numeroase. Spre exemplu, acest fapt e valabil pentru natura însăși a regimurilor de democrație populară, care au fost la putere timp de mai bine de patruzeci de ani. Dispariția acestora a întrerupt orice reflecție privitoare la funcționarea lor, la moștenirea și la crizele acestora, la diferențele dintre ele, la continuitatea cu perioadele anterioare, la bilanțul pe care îl pot avea etc. Cu toate acestea, post-comunismul, termen problematic, demonstrează mereu insuficiența teoriilor clasice asupra totalitarismului. Am fi putut spera ca regimurile comuniste să devină un nou obiect de cercetare, o dată ce au încetat să fie o miză ideologică. Din păcate, sunt rare studiile consacrate procesului de luare a deciziei, confruntării diferitelor grupări – rețelelor clientelare, rolului partidului, trăsăturilor naționale proprii fiecărui caz în parte, importanței serviciilor secrete, structurării sociale sau pur și simplu vieții cotidiene din timpul regimului comunist. Sociologia raporturilor de putere în cadrul societăților comuniste rămâne încă în mare parte nescrisă.

Toate acestea constituie un handicap major pentru analiza evoluției societăților și a puterilor în Europa Centrală. Cum să realizăm o asemenea analiză când nu dispunem de puncte de plecare solide? Pentru a pune în evidență ceea ce s-a schimbat, trebuie să cunoaștem ceea ce există înainte.

S-ar putea purta o discuție chiar și la simplul nivel al datelor. Istoria reține anul 1989 drept un moment cheie pentru ruptura de regimul comunist. Totuși, polonezii au destule argumente conform cărora în țara lor procesul a început cu mult timp înainte. Începutul sfârșitului pentru regimurile comuniste se situează în timp, în momentul recunoașterii Solidarității sau în cel al alegerii papei Ioan Paul al II-lea, poate chiar mai devreme. Regimurile comuniste au fost mereu

vizate de revoltele populare și de conflicte la nivelul elitelor. Când începe aşadar revoluția democratică?

Întrebările de acest tip ar putea continua. Se poate constata că prăbușirea regimurilor comuniste a permis în același timp verificarea limitelor și a capacitațiilor explicative ale unor unelte teoretice create sau folosite pentru alte regiuni ori pentru alte epoci. Astfel, tranzitologia se vede confruntată cu numeroase propuneri de amendamente, de contestări, de critici.

Instaurarea regimurilor parlamentare în urma alegerilor democratice, în cadrul cărora partidele politice joacă un rol central, a permis de asemenea reevaluarea întregii teorii a partidelor politice.

Specialiștii aveau să urmărească evoluția formațiunilor partizane începând cu apariția acestora și să verifice dacă ansamblul modelelor explicative de care dispuneau științele politice putea fi aplicat acestor noi cazuri sau dacă trebuiau aduse amendamente mai mult sau mai puțin importante. Aceste amendamente pot proveni din moștenirea perioadei comuniste și / sau din cea a perioadei precise când aceste partide se nașteau.

Numărul mare al țărilor pe care îl are în vedere analiza noastră permite compararea și punerea în evidență a ceea ce este propriu fiecărui caz în parte și a ceea ce este propriu tendinței generale. Se încercă aşadar a se determina cu ce anume contribuie teoria partidelor politice la cunoașterea societăților democratice din Europa Centrală și de răsărit, dar și cum anume contribuie aceste noi cazuri la înțelegerea situației generale a partidelor politice.

O asemenea analiză nu poate fi realizată decât într-o perspectivă dinamică și la mai multe niveluri: *primo*, evoluția partidelor politice în cadrul național și diferitele etape ale consolidării cadrului în care se manifestă aceste partide; *secundo*, compararea acestor evoluții în cadrul vechilor democrații populare; *terțio*, compararea acestor mari tendințe cu cele reprezentative pentru partidele politice ale Uniunii Europene. După părerea noastră, se poate observa o dublă tendință: pe de o parte, o diferențiere netă între cazurile naționale ale Europei Centrale; pe de altă parte, existența unor trăsături similare între aceste cazuri.

Scenile politice pe care le prezintă astăzi aceste state sunt foarte diversificate. Încă din perioada comunistă existau particularități naționale deloc neglijabile. Având în spate un trecut istoric diferit, marcate de influențe religioase, culturale, politice, economice și geopolitice diferite, aceste state au reacționat repede în mod diferit în fața sarcinilor titanice pe care le aveau de îndeplinit după 1989. Există, desigur, și o serie de probleme comune, dar posibilitățile, spațiile de manevră, aspirațiile populare, toate acestea au fost de multe ori proprii fiecărui caz național.

În anumite state există partide politice stabile de un deceniu, în timp ce în altele încă mai ies la iveală noi formațiuni parlamentare. Echilibrul și alianțele politice sunt foarte diverse de la un caz la altul. Împărțirea între forțele pro-

venite din cadrul regimului comunist și cele provenite din opoziție variază considerabil. În plus, nu trebuie uitate modelele instituționale specifice care reîntăresc aceste diferențieri.

Dar, în afară de aspectele specifice diferitelor cazuri naționale, mai multe tendințe comune pot fi detectate. Toate partidele politice importante ale Europei Centrale se confruntă cu aceleași provocări economice, sociale și politice – construirea unei economii de piață eficiente și competitive, gestionarea bulversărilor sociale provocate de trecerea de la un sistem economic la altul, reușita integrării europene.

Comparația între sistemele partidelor și clivajele politice în Europa Centrală solicită de aceea o abordare dinamică și care să țină cont totodată de ceea ce este comun diferitelor cazuri naționale.

Formarea clivajelor în Europa Centrală și Orientală **În căutarea unei metode de comparație**

JEAN MICHEL DE WAELE și ANTOINE ROGER

Dacă partidele politice sunt văzute ca o instituționalizare a diviziunilor sociale și culturale preexistente, atunci se pot diferenția trei tipuri de comparații: se poate pune accentul pe organizarea aparatelor de conducere și a rețelelor militante, pe participarea electorală sau pe formarea marilor clivaje istorice. Studiile consacrate după 1990 formațiunilor politice din Europa Centrală și Orientală au avut în vedere mai ales primele două axe de analiză. Acest fapt poate fi pus pe seama unei comodități intelectuale: derutat de evoluția capricioasă a vieții politice a societăților post-comuniste, cercetătorul e tentat să facă ordine, luând în considerare structurile interne ale partidelor constituite și evaluându-le folosind criterii comune; volatilitatea electoratului invită de asemenea la o evaluare a tehniciilor de mobilizare pe care le folosesc partidele politice. Aceste piste de investigație îl scutesc pe cercetător de efortul unei investigații asupra marilor diviziuni sociale și culturale care pot orienta viața politică a țărilor avute în vedere: schimbările care se petrec în acest sens se sustrag unei inteligențibilități imediate, prudența părând să recomande amânarea verdictelor. Renunțând la această prudență, câțiva autori au îndrăznit totuși să analizeze viața politică a țărilor Europei Centrale și Orientale prin prisma clivajelor. Se pune astfel problema adaptării modelelor teoretice.

Principiile de care se servește analiza acestor clivaje în Europa Occidentală au fost stabilite de mult timp: într-o lucrare fondatoare, Stein Rokkan și Seymour Martin Lipset descriau în 1967 două *revoluții istorice*; fiecare dintre acestea a generat două conflicte: „Revoluția națională” (Reforma) provoacă

două conflicte în țările în care se produce: unul opune Biserica și statul; celălalt se produce între centrul și periferia teritoriului. Revoluția industrială provoacă noi conflicte între lumea urbană și lumea rurală sau între „posesori” și „muncitori”. O „revoluție internațională” survine ulterior provocând un efect secundar între muncitori, pe care îi împarte între cei raliați cauzei bolșevice și partizanii liniei tradiționale. Aceste tipuri de conflicte pot fi calificate drept structurale: prezintă un caracter de permanență; „având drept cauză fenomene disfuncționale, se înscriu în structura societală în cadrul căreia reprezintă un element constitutiv”; aceste conflicte trebuie distinse de conflictele conjuncturale care dau formă nu doar clivajelor, ci și simplelor *tensiuni*. Dacă reținem această cheie de lectură, atunci partidele politice îmblânzesc conflictele structurale și împiedică degenerarea lor într-un război civil. Ele îndeplinesc o funcție de integrare și de instituționalizare a celor mai profunde antagonisme.

Acest model nu poate fi aplicat țărilor din Europa Centrală și Orientală printr-un simplu decalc teoretic. Cercetătorul care își propune să îl aplice în afara terenului pentru care a fost conceput întâmpină o serie de probleme. Pot fi identificate aceste clivaje politice în societățile post-comuniste? În cazul unui răspuns afirmativ, cu ce anume se disting de clivajele din Europa Occidentală? Aceleași tipuri de clivaje s-au format în întregul spațiu post-comunist sau există diferențe de la un caz la altul?

Răspunsurile la aceste întrebări nu sunt unanime. Dacă adeptii lui Rokkan și Lipset strâng rândurile și afișează o unitate de fațadă atunci când trebuie să răspundă argumentelor venite din partea unei școli rivale, în rest urmează piste metodologice diferite. Divergența este alimentată de modalitățile prin care un clivaj poate sau trebuie să fie înscris în istoria țării pe care o avem în vedere.

Vom încerca să punem în evidență faptul că metodele utilizate invită la înțelegerea istoriei într-un mod *cauzal*. Factorii istorici de structurare sunt considerați a fi unități substanțiale și sunt presupuși a orienta cursul evoluțiilor politice în perioada post-comunistă: privind lucrurile prin această optică, clivajele observate astăzi întrețin un raport de filiație directă cu vechile polarități. Identificarea unor polarități pertinente face obiectul disensiunilor: cursorul istoric e situat într-un trecut mai mult sau mai puțin îndepărtat. Diferențele pe care astăzi le marchează clivajele formate în țările occidentale se explică prin absența unor factori de structurare. O gradăție internă poate fi stabilită în funcție de numărul mai mult sau mai puțin ridicat al acestor lacune.

Vom arăta că se poate elabora o metodă alternativă, care invită la înțelegerea istoriei într-un mod *structural*. Este vorba despre o analiză a factorilor istorici de structurare mai degrabă din punctul de vedere al organizării formale a acestora decât din cel al substanței lor. Privind lucrurile din această perspectivă, trecutul nu determină la drept vorbind clivajele prezente, ci este doar revelatorul poziționărilor structurale care pot fi reproduse în perioada post-comunistă. Ele-

mentele care orientează activitatea partidelor politice nu sunt de aceeași natură, de la o epocă la alta; din punct de vedere formal, relațiile care se stabilesc între ele se supun în egală măsură unor scheme recurente. Modul de înțelegere definit astfel permite operarea unei clasificări a principalelor partide din Europa Centrală și Orientală: pot fi observate diferențe structurale față de configurațiile prezente în țările occidentale; acestea nu prezintă caracter sistematic și nu permit operarea unei gradații interne.

1. Identificarea metodelor utilizate: o înțelegere cauzală a istoriei

Trei școli distințe utilizează principiile stabilite de Rokkan și Lipset în vederea studierii societăților post-comuniste. Una dintre aceste școli vede în istoria acestor societăți un obstacol în calea structurării clivajelor politice. O altă raportează polaritățile prezente la o matrice istorică formată în timpul regimului comunist. Iar ultima pune în lumină o amprentă istorică indelebilă imprimată în perioada interbelică în cazul țărilor Europei Centrale și Orientale. În cele trei situații sunt adoptate metode distințe pe care le vom numi respectiv topologică, genetică și arheologică.

A. Metoda topologică: istoria ca obstacol

Autorii care aplică literal modelul lui Rokkan și Lipset propun efectuarea unor simple statistici de ordin topografic: ei înțeleg astfel să contabilizeze diferențele și similaritățile între diviziunile formate în societățile post-comuniste și clivajele occidentale. Postulatul lor este unul dintre cele mai simple: în țările Europei Centrale și Orientale, formarea unor clivaje ușor de observat este împiedicată de caracterul contrastant al reformelor gândite ca o încruzișare complexă între registrul politic și cel economic. Adoptând strategii pe termen scurt, partidele politice nu fac decât să agraveze confuzia. Pentru a cucerii puterea, acestea nu apără interesele vreunui grup anume și nici nu încearcă să elaboreze un program clar; mai întâi caută să acopere o suprafață mediatică cât mai întinsă și să acapareze voturile alegătorilor cel mai ușor de manipulat. Putem astfel observa o „propensiune a partidelor către escamotarea clivajelor” (*readiness of parties to sidestep cleavages*): toate încearcă să deplaseze accentul dezbatelor asupra unor probleme periferice. Se pot naște alianțe în orice sens sau pot fi revizuite de la o zi la alta: slaba ancorare socială a partidelor conduce la parcursuri dintre cele mai incoerente. Cetățenii care participă la un conflict structural nu își văd aspirațiile reprezentate de nicio forță structurată. Astfel se explică volatilitatea electoratului: sperând să găsească un portdrapeal într-o anumită formațiune politică, un grup anume îi acordă sprijinul; înțelegând

imediat că așteptările nu îi vor fi satisfăcute, se orientează către formațiunea concurență înainte de a fi din nou dezamăgit și de a se îndrepta către o a treia variantă. Deoarece peisajul politic oferă puține repere observatorului, analogiile cu situații întâlnite în societățile occidentale trebuie operate cu circumspecție în funcție de fiecare caz în parte. Se pot distinge diverse categorii potrivit unui principiu al gradației: în anumite țări ale Europei Centrale și Orientale, conflictele se pot decanta pe termen mediu și pot da naștere unor clivaje între partide de tip occidental; în alte cazuri, confuzia pare menită să dureze.

O asemenea abordare generează frustrări: fiecare clivaj scapă într-o măsură mai mare sau mai mică grilelor de lectură tradiționale, numeroși factori care structurează viața politică a țărilor avute în vedere rămân neglijați. Poate fi observat un demers mai puțin restrictiv, care constă nu în păstrarea literei, ci a spiritului modelului elaborat de Rokkan și Lipset: sunt căutate astfel elemente de diferențiere în cadrul raporturilor de forță constituite înainte de căderea blocului sovietic; este pusă în evidență în acest mod o matrice despre care se presupune că orientează echilibrul politic contemporan.

B. Metoda genetică: istoria ca matrice

Pentru a clarifica filiațiile istorice, adeptii metodei genetice pun accentul pe varietatea modurilor de structurare politică observate în cadrul democrațiilor populare. Potrivit acestora, experiența comunismului a condus la formarea unor polarități multiple. Pentru a explica această multiplicitate, se convine asupra stabilității unui „principiu de analiză cauzală retrospectivă” („a backward – looking causal mode of analysis”). Trebuie văzut astfel în ce măsură „structurile moștenite de la regimul comunist” continuă să influențeze „noile reguli democratice”. Cercetătorul trebuie să întocmească o tipologie a mecanismelor de putere instituite în trecut și să indice „modelele de tranziție care decurg de aici”.

O primă categorie regrupează țările în care s-a dezvoltat un „comunism patrimonial” (România, Bulgaria): în aceste cazuri, opoziția față de partid a rămas una marginală: regimul a fost destabilizat în special de conflictele interne ale aparatului de conducere; în absența unei mișcări protestatare structurate, elitele comuniste și-au asumat sarcina schimbării regimului; acestea exercită încă o mare influență asupra puterii. De aceea, dezbatările vizează în mod exclusiv necesitatea de a demara sau nu un proces de „decomunizare”. Nu se conturează posibilitatea formării nici unui alt clivaj.

O a doua categorie este reprezentată de țările care au cunoscut un „comunism birocratic autoritar” (RDG, Cehia, Slovacia); în aceste cazuri, regimul a fost contestat de o opoziție puternică și organizată; elitele comuniste au fost îndepărtați definitiv de la putere la începutul tranziției; dezbaterea are în vedere ritmul reformelor economice puse în aplicare; aici, „apărătorii economiei de

piată” (dornici să reproducă modele economice occidentale) se contrazic cu adeptii „populismului economic” (care se îngrijesc să asigure controlul statului asupra producției și schimburilor pentru a menține sectoarele fragile ale economiei pe linia de plutire).

Țările în care s-a putut dezvolta un „comunism național consensual” (*national-accommodative*) formează o a treia categorie (Polonia, Ungaria, Slovenia): aici conducătorii au permis exprimarea unei contestări interne concentrate asupra unor probleme precise în schimbul supunerii globale la regulile sistemului; trecerea la economia de piață a fost pregătită și negociată începând cu sfârșitul erei comuniste; problemele economice nu fac obiectul unei dezbateri intense; dacă există un clivaj între „apărătorii economiei de piață” și adeptii „populismului economic”, acesta este dublat de o polarizare politică între „liberalism politic și social”, și „autoritarism politic și social”: unii afișează preferința pentru libertatea alegării individuale, pentru nedeterminarea traectoriilor particulare și retribuția riscurilor; ceilalți își afirmă atașamentul față de un exercițiu ferm și autoritar al puterii. Fiecare dintre aceste opțiuni sunt susținute de către categorii precise de populație: noii întreprinzători sunt în favoarea „liberalismului politic și social” și a „apărătorilor economiei de piață”, ca și tinerii citadini capabili să activeze în sectorul terțiar. „Autoritarismul politic și social” și „adeptii populismului economic” își atrag susținerea angajaților industriei grele, a militarilor, a funcționarilor, a micilor agricultori și a pensionarilor. Aceste orientări sunt uneori disociate – de unde și necesitatea încrucișării celor două axe, pe care nu le putem suprapune pur și simplu: anumite partide asociază „liberalismul politic și social” cu „populismul economic”; acestea apără interesele funcționarilor care muncesc în sectorul sănătății, al educației. Acești alegători cu un nivel de formare educațională ridicat dau dovedă de toleranță și prețuiesc libertatea; însă trecerea bruscă și radicală la o economie de piață li se pare o amenințare la adresa nivelului lor de trai.

Diferența observată față de clivajele occidentale se explică prin simplul fapt că regimul comunist a înăbușit orice alt principiu de structurare în Europa Centrală și Orientală. Categoriile de analiză avute în vedere sunt simple avatauri ale celor definite de Rokkan și Lipset: polaritatea de tipul „economie de piață / populism economic” este echivalentă, în cazul țărilor Europei Centrale și Orientale, cu clivajul „urban / rural” și „proprietari / muncitori”; polaritatea de tip „liberalism politic și social / autoritarism politic și social” se substituie clivajului „biserică / stat”.

Deosebirile observate între vechile democrații populare își au originea chiar în funcționarea acestor regimuri comuniste. Modul în care a fost exercitată puterea înainte de 1990 este un factor de discriminare, întrucât a permis structura unui singur clivaj în anumite cazuri și o încrucișare de mai multe clivaje în alte cazuri. Astfel, se conturează un nou principiu de gradare.